

Kültürel Miras Kapsamında Ahlat Müzesindeki Haçkarlar

The Khachkars in the Ahlat Museum within the Scope of Cultural Heritage

Hüseyin ŞAN^a, Yalçın KARACA^b ve Mehmet KULAZ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2385-8360

^b Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1642-2331

^c Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4800-7028

Özet

Ahlat, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu nedenle zengin bir kültürel mirasa sahip olmuştur. Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan bu kadim şehir, özellikle Orta Çağ'dan itibaren Anadolu, Kafkasya ve Asya arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bölgede Selçuklu, Osmanlı ve Ermeni kültürlerinin izleri hâlâ canlılığını korumaktadır. Bu izlerden biri de Ahlat Müzesi'nde sergilenen haçkarlardır. Haçkarlar, Ermeni kültürüne özgü, taş üzerine oyulmuş haç motifleri ve çeşitli süslemelerle bezenmiş anıt niteliğindeki eserlerdir. Genellikle mezar taşlarında ve mimari yapıların cephe yüzeylerinde kullanılmış olan haçkarlar, sadece birer anıt değil, aynı zamanda Ermeni sanatının, inanç dünyasının ve taş işçiliğinin en özgün örnekleri arasında yer almaktadır. Orta Çağ ve sonrası boyunca Ermeni ustaları tarafından büyük bir titizlikle işlenen bu taşlar, estetik ve dini öğeleri bir araya getiren semboller olarak öne çıkmaktadır. Van Gölü Havzasında Orta Çağ ve sonrasında İslam toplumuyla birlikte varlığını devam ettiren Ermenilerin olması bölgedeki birçok haçkarın günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, Ahlat Müzesi'nde yer alan haçkarların tarihsel gelişimi, sanatsal özellikleri, kültürel bağlamı ve korunması üzerine detaylı bir inceleme yapılmıştır. Ahlat Müzesi'ndeki haçkarlar, üzerlerindeki detaylı işlemleri, motifleri ve kitabeleriyle dikkat çekmektedir. Bu taşlar, epigrafik bilgilerle birlikte geometrik desenler, madalyonlar ve bitkisel motifler gibi unsurları barındırarak, sanat tarihçileri için önemli bilgiler sunmaktadır. Müzede bulunan 4'ü mezar taşı 7'si mimari parça olmak üzere toplamda 11 adet haçkar çalışılmıştır. Bu haçkarlar kendi aralarında form ve süsleme bakımından değerlendirilerek bölgedeki diğer haçkarlarla karşılaştırılmış ve Ermeni haçkarlarının daha estetik yapıldığı sonucuna varılmıştır. Haçkarların bölgedeki tarihi miras içindeki yerine değinilerek, farklı medeniyetlerin ortak miras alanında nasıl bir etkileşim içinde olduğu ele alınmıştır. Kültür ve inanç turizmi açısından da bu araştırmanın bilim dünyasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Haçkar, Ermeni, Ahlat Müzesi, Kültürel Miras.

Abstract

Ahlat has been home to various civilizations throughout history and therefore possesses a rich cultural heritage. Located northwest of Lake Van, this ancient city has served as a bridge between Anatolia, the Caucasus, and Asia, especially since the Middle Ages. Traces of Seljuk, Ottoman, and Armenian cultures are still alive in the region. One of these traces is the khachkars exhibited at the Ahlat Museum. Khachkars are monuments unique to Armenian culture, carved into stone with cross motifs and various decorations. Often used on gravestones and the facades of architectural structures, khachkars are not only monuments but also among the most original examples of Armenian art, religious beliefs, and stonework. These stones, meticulously carved by Armenian masters throughout the Middle Ages and beyond, stand out as symbols that combine aesthetic and religious elements. The presence of Armenians in the Lake Van Basin alongside Islamic society during the Middle Ages and beyond ensured that many khachkars in the region survived to the present day. This study provides a detailed examination of the historical development, artistic characteristics, cultural context, and preservation of the khachkars housed in the Ahlat Museum. The khachkars in the Ahlat Museum are notable for their intricate carvings, motifs, and inscriptions. These stones contain epigraphic information along with elements such as geometric patterns, medallions, and plant motifs, providing important information for art historians. A total of 11 khachkars were studied, including 4 gravestones and 7 architectural pieces found in the museum. These khachkars were evaluated in terms of their form and decoration and compared with other khachkars in the region, leading to the conclusion that Armenian khachkars are more aesthetically pleasing. The place of khachkars within the region's historical heritage is discussed, examining how different civilizations interacted within a shared heritage area. We believe this research will contribute to the scientific community in terms of cultural and religious tourism.

Keywords: Khachkar, Armenian, Ahlat Museum, Cultural Heritage.

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 11.08.2025
Kabul Tarihi 01.10.2025

Sayı Editörü

Hacer ARSLAN KALAY

Sorumlu Yazar

Hüseyin ŞAN
huseyinsan@yyu.edu.tr

Önerilen Atıf:

Şan, H., Karaca, Y. ve Kulaz, M., (2025). Kültürel Miras Kapsamında Ahlat Müzesindeki Haçkarlar. *Journal of Academic Tourism Studies*, 6(Özel Sayı): 128-142.

1. GİRİŞ

Van Gölü'nün batısında bulunan Bitlis'in Ahlat ilçesi Doğu Anadolu'nun önemli bir kenti olarak bilinmektedir. Coğrafi konumu sayesinde stratejik bir duruma sahip olan bölgede birçok medeniyetin izleri görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bölge sırasıyla Hurri - Mitanni, Asur, Urartu, Med, Pers, Roma, Part, Sassani devletlerinden sonra Ermeni krallıkları tarafından yönetilmiştir (Erzen, 1987; Akurgal, 2017). Ancak 640 yılında Ahlat İyaz Bin Ganem tarafından fethedilerek İslam ordularının eline geçmiştir. Bu tarihe kadar bölgede Hristiyan kültürü baskınken İslam inancının hızla yayılmasıyla birlikte İslam kültürü de yayılmaya başlamıştır. Hoşgörü ortamında Müslümanlarla bir arada yaşamaya devam eden Ermeniler 1915 yılına kadar imar faaliyetlerine devam etmiş ve günümüze kadar sağlam gelebilen birçok kültür varlığı bırakmıştır. Bu kültür varlıklarından bazıları da bugün Ahlat Müzesi'nde teşhir ve tanzimi yapılan Ermeni Hristiyanlarına ait haçkarlardır.

Haç, yatak ve dikey olarak iki düz çizginin birbirini bir noktada keserek oluşan şekildir. Batı dillerinde farklı isimlerle anılan haç terimi Türkçeye Farsça veya Ermenice geldiği düşünülmektedir (Eren, 2020:171). Haç sembolü Hristiyanlık öncesi ve sonrasında da dünyanın farklı yerlerinde çeşitli anlamlar yüklenmiştir (detaylı bilgi için bkz. Gül, 2008:39). Hristiyanlıkta *Haç* kültünün dini bir sembol haline gelmesi M.S. 313 yılında Büyük Konstantin döneminde olmuştur. Konstantin Milona Fermanı'nı ilan ederek *Haç* kültünü Hristiyanlığa özgü bir sembol haline getirmiştir (Albayrak, 2004:117; Eusobius'tan aktaran Taş ve Özcan, 2015:249-250). Haç sembolü bütün Hristiyanlarda olduğu gibi Ermeni kültüründe de dini ve manevi bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenilere özgü olan haçkarlar “խաչ (khaç)” ve “քար (khar)” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir (Nersessian, 2001: 110). Bu kelimelerin Türkçedeki karşılığı *Haçtaş* veya *haç işlemeli taş* olarak anlamlandırılmıştır. Tarih öncesinde Ermeni coğrafyasında balık veya ejder şeklindeki dikili taşların varlığı Ermeni haçkarlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olduğu düşünülmektedir (Petrosyan, 2001: 63). Bunun dışında Urartu stelleri de haçkarların oluşumunda bir başka etken olabilir (Donabedian, 2014: 155). Haçkarlar biçim olarak aşağıdan yukarıya doğru hiyerarşik bir düzende yapılmış hayat ağacını temsil etmektedir. Erken dönemlerde iki yana açılan kanatlarla yapılmış sonraki dönemlerde alt kaidelere evreni temsil eden dairesel rozetler eklenmiştir. Üst kısımlarda da cenneti sembolize eden bitkisel ve geometrik süslemeler yerleştirilmiştir. Orta bölümde evreni ve cenneti birleştirme gücüne sahip olduğuna inanılan haç motifi yer almaktadır (Mnatsakanyan, 2017: 55; Sağır, 2024: 620). Süslemeler dışında bazı haçkarlarda yazıt olduğu gibi bazılarında da herhangi bir yazıt bulunmayabilir. Mimari yapılarla bağlı ya da bağımsız bir şekilde yapılan haçkarlar 30-40 cm'den başlayıp 5-6 metreye kadar ulaşabilmektedir. Haçkarların yapılış amaçları arasında birçok neden bulunmaktadır. En çok yaygın olanı ruhların kurtuluşu için mezar taşı olarak yapılan haçkarlardır. Bununla birlikte yapıların inşasında, kötü ruhlardan korunma, şefaet, tarihi olaylar, şehitler, aşıklara vb. tanıklık etmek için yapılmıştır.

4. yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul eden Ermeniler 4. - 7. yüzyılları arasında ahşap malzemeden yapılan haçlar dikmişlerdir (Azarian, 1973, 27-28). 7. Yüzyıldan itibaren bu ahşap malzeme taş malzemeye dönüşmeye başlamıştır (Aydın, 2023, 4). Haçkarlar aynı tarihlerde aynı tipoloji görülmeyebilir bu yüzden tipolojik bir bütünlük bulmak zor olsa da araştırmacılar genel olarak 7.-9. yüzyıllarda Emevi ve Abbasi etkisinin görüldüğü asma yapraklar, palmetlerle birlikte bazen hayvan figürleri de görülmüştür. 9. yüzyıldan sonra bitkisel süslemeler, 10.-11. yüzyıldan sonra ise geometrik desenler ağırlıklı olarak tercih edilmiştir (Thiery & Donabedian, 1989: 124, 204-207). 12.-13. yüzyıllarında haçkar sanatı en parlak dönemine ulaşmıştır. Buradaki haçkar motiflerinin alt kısımlarında rozetler, yan ve üst kenarlarında altlı-üstlü geçmeler yapılarak bir sonsuzluk görünümü verilerek yoğun bir süsleme programı oluşturulmaya başlanmıştır. Bu dönemde bazı bölgelerdeki haçkar yüzeylerinde İncil sahneleri, müjde ve vaftiz konulu figürlü anlatımlar da eklenmiştir (Petrosyan, 2022: 60-61). 14. - 17. yüzyıl haçkarları daha basit işçilikle

önceki haçkarları ve takip etmiştir. Özellikle 14.yüzyılda haçkar sanatında bir çöküş yaşanmıştır (Thiery & Donabedian, 1989: 312; Petrosyan, 2022: 62; Sağır).

Bu makalede, Kültürel Miras Kapsamında Ahlat Müzesi'ndeki Haçkarlar incelenmiştir. Çalışmanın amacı söz konusu haçkarların yapılış amaçlarını, tarihsel gelişim süreçlerini ve sanatsal özelliklerini Ermeni, Gürcü, Nasturi ve Süryani toplumlarındaki haçkarlarla karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır.

2. KÜLTÜREL MİRAS KAPSAMINDA AHLAT MÜZESİNDEKİ HAÇKARLAR

Kültürel Miras: Geçmişten miras alınan ve değişik gerekçelerle geleceğe miras bırakılmak istenen, fiziksel olarak varlığı olan ve insanlar tarafından yapılmış her türlü eser ile topluma ait değerler bütünüdür (Çalışma Raporu, 2009. 3). Geçmişten günümüze gelen ve insan yapımı somut kültürel miraslar, sanat değeri taşıyan en büyük tarihi yapılardan en küçük el sanatlarına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Fikri düşüncelerin somutlaştırılmasıyla ortaya çıkan sanat eserleri, bazen tarihi bilgiler ve savaşları ve bazen de dönemin yaşam tarzını yansıtarak geleceğe önemli bilgiler aktarmaktadır. Kültürel miras kapsamındaki bu önemli tarihi eserleri her türlü zarara karşı korumak amacıyla müzeler önemli bir rol üstlenmektedir. Müzeler somut kültürel mirasın birer parçası olan taşınabilir el sanatları ürünlerini, mimari parçaları, mezar taşlarını, arkeolojik ve sanat değeri taşıyan nesneleri koruma altına almak, sergilemek ve tarihsel gerçekliklerini belirlemek gibi temel misyonları bulunmaktadır. Bu önemli görevi üstlenen müzelerden biri de bölge müzesi niteliğinde olan Ahlat Müzesi'dir. Ahlat Müzesi 2014 yılında inşa edilerek hizmete açılmıştır. Müzede tarih öncesinden günümüze gelen birçok kültüre ait eserin teşhir ve tanzimi yapılmaktadır. Kültürel miras kapsamında değerlendirilen Ermenilere ait haçkarlar da bu eserler arasında değerlendirilmektedir.

2.1. Mezar Taşları

Örnek: 1

Bazalt taşından yapılan haçkar taşı 184 x 69 cm. ölçülerine sahip bir mezar taşıdır. Taşın ön yüzünün iki yan kenarında baştan aşağı zencirek motifli bir sıra bordür yer almaktadır. Üst kısımdan birbirine paralel 5 sıra bordür kuşağı bulunmaktadır. Bu bordürlerin yüzeyinde kuş figürleri, örgü ve entralaks motifleri görülmektedir. Taşın merkezi büyük bir haç motifi ile hareketlendirilmiştir. Haçın kollarının uçları üç dilimli palmetler ile sonlandırılmıştır. Haçın alt kolunun ortasından başlayan ve aşağı doğru uzayan bir örgü motifi vardır ve en altta dairesel bir madalyona oturmaktadır. Madalyonun iki yanında iki adet daha küçük boyutlu haç oyulmuştur (Foto 1).

Haçkarın arka ve sol yan yüzeyinde herhangi bir süslemeye ve yazıta yer verilmeden sade tutulmuştur. Sağ yan yüzeyinde ise 19 satırdan oluşan bir Ermenice yazıt kazınmıştır (Foto 2). Yazıt üzerinde çözümleme çalışmaları devam etmektedir. Okunduğu kadarıyla miladi 1204 tarihine yapıldığı anlaşılmıştır.

Foto 1-2. 1 Numaralı örneğin Ön ve Yan Yüzey Görünümü

Örnek: 2

Andezit tüf taşından yapılan haçkar taşı 170 x 70 cm ölçülerinde bir mezar taşıdır. Kalınlığı 21 cm.'dir. Taşın ön yüzeyini dış kenarları üç yönden zikzak motifli bir bordür ile çevrenmiştir. Bu bordürden sonra ikinci bordür süslemesiz olup sade tutulmuştur. Haçkarı hareketlendiren bölümlerden bir tanesi olan üçüncü bordür sırası ortadaki haç motifinin iki yanına altı köşeli yıldızlarla oluşan altıgen motifleridir. Bu her iki bordürün üstü birer çarkıfelek motifli ile süslenmiştir. Taşın alt ve üst kısmında da birbirine paralel olarak devam eden altıgenler bulunmaktadır. Üsteki altıgenlerin altında Latin rakamlarıyla 1900 tarihi yazılmıştır. Tarihin altında kolları eşit uzunlukta olan basit bir haç motifi yer almaktadır. Haçın kollarının arasına Ermenice rab, tanrı, isa, mesih isimleri kazınmıştır. Haç motifinin alt kısmında bir madalyon içerisinde altı kollu yıldız işlenmiştir (Foto 3).

Taşın en alt kısmında dört sıradan oluşan bir Ermenice yazıt yer almaktadır. Yazıtta; Խաչ(չ)ս Լաւն(կն)եցաւ բարեխօս առ Ա(ստուա)ծ վասն փրկութ(իւն) հոգոյն Գրիգորիւն *"Bu haç, Grigor'un ruhunun kurtuluşu için tanrıyla arabuluculuk yaptı"* yazısı yazılmıştır.

Daha önce gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada (Karaca, Şan, 2019: 329-354), söz konusu taş üzerindeki çarkıfelek motifinden yola çıkılarak yaklaşık bir tarih belirlenmiş ve taşta yer alan 1900 tarihinin sonradan kazınmış olabileceği ifade edilmiştir. Ancak son yıllarda haçkarlara yönelik yürüttüğümüz araştırmalarda, 19. yüzyıl sonrasında yapılan pek çok haçkarda Latin rakamlarıyla tarih verildiği tespit edilmiştir (Şan, 2024: 439). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, incelenen haçkarın da 1900 yılında yapıldığı kanaatine varılmıştır.

Foto 3. 2 Numaralı Örneğin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 3

Bazalt taşından yapılan haçkar 240 x 76 cm. ölçülerine sahip bir mezar taşıdır. Kalınlığı 36 cm'dir. Sol üst köşesi kırılmıştır. Taşın ön yüzeyini üç yönden çeviren bir bordür bulunmaktadır. Bordür yüzeyine meander ve zikzak motifleri işlenmiştir. Taşın merkezine denk gelecek şekilde büyük bir haç motifi yerleştirilmiştir. Haçın orta merkezinden kol uçlarına doğru genişleyerek her kolun uç kısımları çift yönlü üç dilimli birer palmet motifi ile bitirilmiştir. Üstteki haç kolunun her iki yanına birer gülbezek motifi bezenmiştir. Alttaki haç kolunun ucundan başlayarak en alt kısımda çokgen bir kaideye oturan bir sütun formu yapılmıştır. Sütun formunun yüzeyi balıksırtı motifi, alttaki kaidenin yüzeyi ise bir çiçek motifi ile bezenmiştir. Sütun formunun her iki yanına iki küçük haç motifi daha yapılmıştır. Taşın ön yüzeyi hariç diğer yüzeylerinde süsleme bulunmamaktadır (Foto 4).

Haçkarın üzerinde kesin tarih belirtecek herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Ancak örnek 1'deki ve Van Müzesinde bulunan bir mezar taşına benzerliğinden söz konusu haçkarın aynı dönemde yapılmış olması yüksek ihtimaldir (Foto 5). Dolayısıyla bu haçkarın 12. Ve 13. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı düşünülmektedir.

Foto 4-5. 3 Numaralı Örneğin Görünümü ile Çizimi ve Van Müzesindeki Haçkar Örneği (Şan, 2024:303)

Örnek: 4

Kırık bir şekilde müzeye getirilen bu haçkar 75 x 72 cm ölçülerinde bir mezar taşıdır. Andezit tüf taşından yapılan haçkarın kalınlığı 20 cm.'dir. Alt kısmı kırık olduğu için günümüze gelememiştir. Taşın ön yüzeyi, üç yönden beş sıra halinde işlenmiş entrelak örgü (hasır örgü) motifiyle çevrelemektedir. Üst kısımdaki ikinci bordürde birbirine düğüm motifleriyle bağlanan dokuz üzüm salkımı yer almaktadır. Merkezde konumlanan haç motifinin alt kolu taşın kırık olması sebebiyle günümüze ulaşamamıştır. Haç kolları merkezde dar, uçlara doğru genişleyen bir formda olup uçları çift yönlü stilize palmetlerle sonlandırılmıştır. Kollar üzerinde yer alan rumi motifleri kompozisyona hareket kazandırmakta; orta yüzeylerinde ise inci dizileri görülmektedir. Haçın üst kolunun ucundan yatay kollara doğru yayılan ve uçlara ulaşan kanat motifi ince işçilikli olup konturlarında inci dizileriyle zenginleştirilmiştir. Süsleme unsurları sadece ön yüzeyde yer almaktadır (Foto 6).

Taş üzerinde herhangi bir yazıtın bulunmaması eserin kesin yapım tarihinin tespitini güçleştirmektedir. Ancak haçkarların tipolojik özellikleri dikkate alındığında söz konusu eserin 10. ile 11. yüzyılları arasına tarihlendirmesi mümkündür.

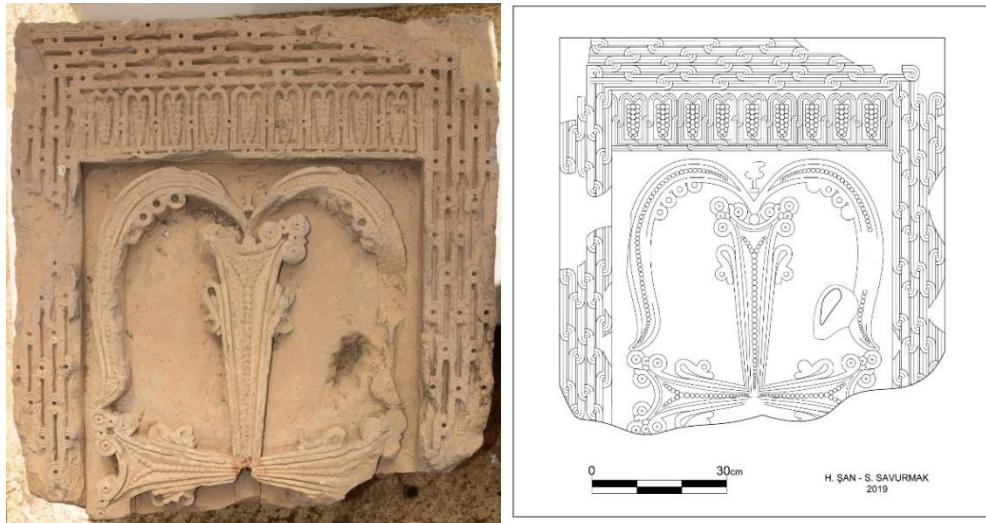

Foto 6. 4 Numaralı Örneğin Görünümü ve Çizimi

2.2. Mimari Parçalar

Örnek: 1

Mimari parçalar arasındaki en önemli haçkardır. 47 x 71 cm. ölçülerine sahip olup kireç taşından yapılmıştır. Taşı üç yönden çeviren bir sıra bordür sırası bulunmaktadır. Bordürün yüzeyinde şeritlerle oluşturulmuş bir örgü kompozisyonu mevcuttur. Taşın merkezine büyük bir haç motifine yer verilerek etrafı geometrik, bitkisel motifler ve alt kısımda madalyon ile süslenmiştir. Bu taşı önemli kılan alt kısımda kazınan Ermenice yazıttır. Yazıt üzerinde taşın hangi kiliseye ait ve ne amaçla yapıldığı noktasında bilgi vermesi önem arz etmektedir. Dört satırlık Ermenice yazıtın anlamı: “Aziz (Surb) Astvatsatsin Kilisesi’nde Tanrının yardımıyla iki küçük sunak inşa edildi ve 1155 (1706) yılında başrahip teolog Mesrop tarafından halkın da desteğiyle dört köşe tamamen onarıldı.” (Foto 7).

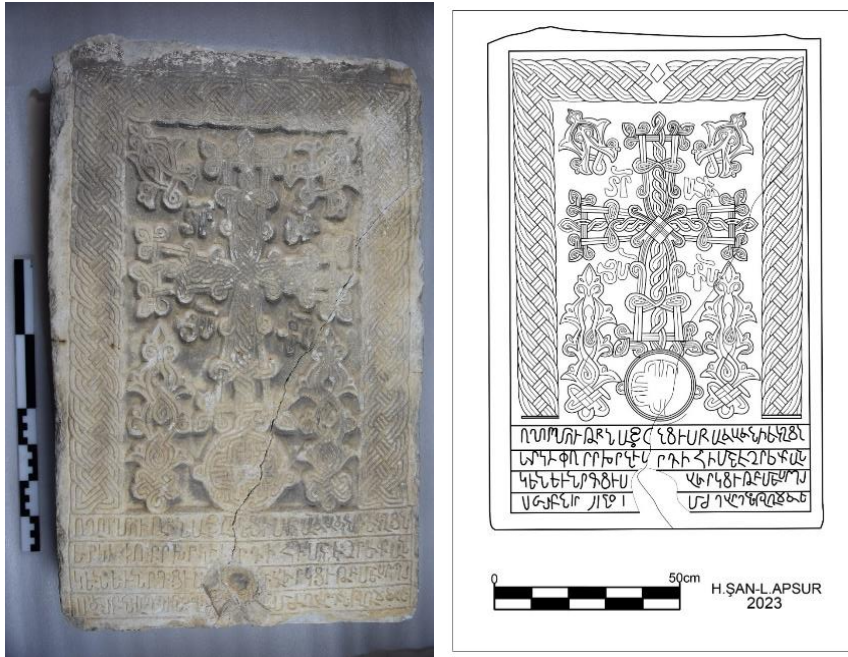

Foto 7. 1 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 2

31 x 51 cm. ölçülerindeki haçkar diktörgen boyutunda olup kireç taşından yapılmıştır. Taşı üç yönden çeviren bir sıra bordür kuşağı bulunmaktadır. Taşın merkezine bir haç motifi işlenmiştir. Haç kollarının uçları birer palmet motifi sonlandırılmıştır. Altaki haç kolunun altına dairesel bir madalyona yer verilmiştir. Madalyonun içine elips şeklindeki halkalarla geometrik bir düzenleme oluşturulmuştur. Haçın etrafında bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Haç kollarının arasına Ermenice Rab, Tanrı, İsa, Mesih yazılarının harfleri yazılmıştır. Taşın en alt kısmında üç satırlık Ermenice dua yazıtı yer almaktadır. Yazıtın anlamı: “Bu haç, 1155 (1706) yılında Rahip (ter) Karapet ve eşi Gozal ile ebeveynleri, kardeşleri, oğulları ve kızları için Tanrıya şefahtçi olarak dikilmiştir.”

Foto 8. 2 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 3

Bu haçkar 38 x 30 cm. ölçülerinde kireç taşından yapılmıştır. Taşı üç yönden çeviren bir sıra bordür kuşağı yer almaktadır. Bordür yüzeyi şeritlerin birbirini altlı üstlü geçmesiyle bir örgü kompozisyonu oluşturulmuştur. Taşın merkezi bir haç motifi ile hareketlendirilmiştir. Alttaki haç kolu bir kaide üzerine oturtulmuştur. Haç motifinin etrafı bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Haç kollarının arasına Ermenice Rab, Tanrı, İsa, Mesih yazıları yazılmıştır. Taşın en alt bölümünde Ermenice dua yazıtı yer almaktadır. Yazıtın anlamı: “Bu haçkar 1155 (1706) yılında Gozal ve Kocası Manuk ve Kızları Sara Zımrut için bir yalvaran olarak inşa edildi.”

Foto 9. 3 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 4

Kireç taşından yapılan haçkar 46 x 33 cm. ölçülerinde dikdörtgen formdadır. Haçkarın ön yüzeyinde taşı üç yönden çevreleyen bir bordür sırası bulunmaktadır. Bordür yüzeyi örgü motifi ile bezenmiştir. Taşın merkezine bir haç motifi işlenmiş haçın alt kolu hariç diğer kol uçları palmet motifi ile süslenmiştir. Alttaki haçın uç kolu üç basamaklı bir kaideye oturtulmuştur. Kaidenin yüzeyi örgü kompozisyonu ile yapılmıştır. Haç motifinin etrafında bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Haç kollarının arasına Ermenice Rab, Tanrı, İsa, Mesih yazıları yazılmıştır. Taşın en alt bölümünde üç satırlık Ermenice dua yazıtı kazınmıştır. Yazıtın sol alt köşesi kırık olduğundan dolayı tarihlendirme 17... okunabilmiştir. Ancak taşın form ve süsleme bakımından diğer taşlara olan benzerliğinden ötürü 1706 tarihinde yapılmış olduğunu göstermektedir. Yazıtın anlamı: “Bu

haçkar 11... (17...) yılında Sargis ve Eşi Sara ve oğulları Hovhannes ve Golamir için bir yalvaran olarak inşa edildi."

Foto 10. 4 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 5

Dikdörtgen formda yapılmış olan haçkar 47 x 36 cm. ölçülerinde kireç taşından yapılmıştır. Haçkarı üç yönden çeviren bir bordür kuşağı yer almaktadır. Bu kuşağın yüzeyinde örgü kompozisyonu işlenmiştir. Taşın orta kısmına denk gelecek şekilde bir haç motifine yer verilmiştir. Haç kolları örgü motifi şeklinde yapılmış olup palmet motifleriyle sonlandırılmıştır. Alttaki haç kolu entrelak motifli dairesel bir madalyona oturtulmuştur. Haç motifinin etrafında bitkisel süslemeler yer almaktadır. Haç kollarının arasına Ermenice Rab, Tanrı, İsa, Mesih yazıları yazılmıştır. Taşın en alt bölümünde üç satırlık bir Ermenice dua yazıtı kazınmıştır. Yazıtın anlamı: "Bu haçkar 1155'te (1706) Miham ve karısı Salvar ve erkek kardeşleri Margar ve Ebeveynleri için bir yalavaran olarak inşa edildi."

Foto 11. 5 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 6

Bu haçkar 26 x 22 cm. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen formludur. Kireç taşından yapılmıştır. Taşı üç yönden çeviren bordür örgü kompozisyonu ile süslenmiştir. Taşın merkezine bir haç motifi işlenmiştir. Haçın merkezi madalyon şeklinde olup merkezden dört ana yöne doğru kollar genişlemektedir. Haçın etrafında bitkisel motifler işlenmiştir. Haç kollarının arasına Ermenice Rab, Tanrı, İsa, Mesih yazılarının harfleri yazılmıştır. Taş alt bölümünde iki satırlık Ermenice dua yazıtı yer almaktadır. Yazıtın anlamı: "Bu haçkar 1155'te (1706) Bahro anısına inşa edildi."

Foto 12. 6 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

Örnek: 7

38 x 33 cm. ölçülerindeki taş dikdörtgen formludur ve kireç taşından yapılmıştır. Taşı üç yönden çeviren bir bordür bulunmaktadır. Bordür yüzeyine örgü kompozisyonu işlenmiştir. Taşın merkezinde bir haç motifine yer verilmiştir. Haç kollarının kesiştiği noktada dairesel bir madalyon mevcuttur. Haç kolları uçları doğru üçgen olacak şekilde genişlemektedir. Altta haç kolunun iki yanına birer çiçek motifi ve rumi motifleri işlenmiştir. Haç kollarının arasına Ermenice Rab, Tanrı, İsa, Mesih yazılarının harfleri yazılmıştır. En alt bölümde de üç satırlı Ermenice yazıt kazınmıştır. Yazıtın anlamı: “Bu aziz haçkar 1167’de (1718) zanaatkar Gharip, Yeghia, Khachatur ve Mkhitar için yalvaran olarak inşa edildi.”

Foto 13. 7 Numaralı Mimari Parça Örneğinin Görünümü ve Çizimi

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ahlat Müzesinde yer alan haçkar örnekleri, sadece Ermeni taş işçiliğinin seçkin örneklerini sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bölgenin çok kültürlü yapısına dair önemli veriler de sunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu haçkarlar, biçimsel süsleme özellikleri, yazıtlar ve malzeme bağlamında ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiştir. Her bir örneğin estetik yapısı, tipolojik özellikleri ve tarihi bağlamı ayrı ayrı ele alınarak, bu taşların hem mezar taşı ve mimari parça özelliklerini taşıdığı hem de inanç, sanat ve kimlik aktarımını sağlayan birer kültürel sembol örnekleri olduğu tespit edilmiştir. Makale kapsamında incelenen dört mezar taşı örneği ve yedi

haçkar, işçilik, ikonografik çeşitlilik ve epigrafik veriler açısından oldukça zengindir. Haç motiflerinin yerleşimi bordür süslemeleri ve kullanılan bitkisel ve geometrik öğeleri farklı dönemlere ait sanatsal üslupların izlerini taşımaktadır. Bu yönüyle Ahlat'taki haçkarlar, hem Ermeni sanatının hem de bölgedeki kültürel etkileşimlerin ve birlikte yaşamın da izlerini taşımaktadır. Özellikle 10. – 13. yüzyıllara tarihlenen örnekler, haçkar sanatının klasikleşmiş biçimlerini yansıtırken; 1706 yılına tarihlenen mimari parçalar ise 17. yüzyıl ve sonrasında Van Gölü Havzası'nda Ermeni mimarisinde başlayan Rönesans etkisini, taşlardaki yüksek işçilikle gözler önüne sermektedir.

Hem mezar taşlarında hem de mimari parça haçkarlarında süslemelerin ana teması, taşların ana merkezine yerleştirilmiş bir haç motifidir. Haç motiflerinin etrafındaki geometrik ve bitkisel süslemelerin yoğunluğu ve estetik görünümü, dönemin ekonomik, siyasi ve sanat anlayışıyla ilişkilidir. Örneğin mezar taşı olarak yapılan, 1204 tarihli 1 numaralı haçkar örneği; form ve süslemeler bakımından dönemin sanat anlayışını yansıtmaktadır. Fransız araştırmacı Jean Michel Thierry, 17. yüzyılda Van Gölü Havzasında Ermeni mimarisinde bir Rönesans sürecinin başladığını belirtmektedir (Thierry; 1986). 1706 ve 1718 tarihli mimari parça örneklerinin form ve süslemelerinin yüksek kalitede işçilikle yapılmış olması Thiery'nin bahsetmiş olduğu Rönesans sürecini desteklemektedir.

Araştırmada ele alınan örneklerin bazıları üzerinde yer alan Ermenice yazıtlar, hem tarihlendirme hem de dini inançlar ve dönemin sosyo-kültürel yapısı hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu yazıtların çözümlemeleri, haçkarların sanatsal, epigrafik ve tarihsel birer belge niteliği taşıdığını göstermektedir. Mezar taşları üzerindeki yazıtlar, ölen kişilere dair bilgiler sunarak taşların kime ait olduğunu ve hangi tarihlerde yapıldığını göstermesi açısından önemlidir. Mezar taşları dışında mimari parçaların üzerindeki yazıtlar da önemli veriler sunmaktadır. 1 numaralı mimari parça üzerindeki yazıt, bu haçkarın Surb Astvatsatsin Kilisesine ait olduğunu göstermektedir. Bu taş üzerindeki yazıta göre, 1706 yılında kilisede Başrahip Teolog Mesrop ve halkın desteğiyle birtakım onarımlar yapılmıştır. 2, 3, 4, 5 ve 6 numaralı haçkar örneklerinin tarihlendirme, form ve süsleme açısından benzer özellikler taşıması, bu haçkarların da Surb Astvatsatsin Kilisesine ait olduğunu göstermektedir (Karaca, Şan, 2023: 1138-1150). Ayrıca üzerinde bulunan yazıtların içeriğinde birtakım aile ve zanaatkâr isimleri geçmektedir. Yüksek ihtimalle bu isimler, 1 numaralı haçkarda sözü edilen kilisenin onarımına destek veren halkın, kendi adlarına yaptırdıkları haçkarlardır.

Van Gölü Havzası, Anadolu ve Anadolu dışındaki Ermeni coğrafyasında çok sayıda haçkar örneği görmek mümkündür. Van gölü çevresindeki önemli haçkar örnekleri; Van Varagavank (yedi kilise) Manastırı, Saint Georges (Lim) Manastırı, Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi ve Akdamar Manastırı'nın çan kulesinde yer almaktadır (Foto 14-16) Kars Anı'deki Horomos Manastırında ve Meryem Ana Katedrali'nde de haçkar örnekleri bulunmaktadır (Foto 17,18). Anadolu dışında Ermenistan'da da çok sayıda haçkar örneği vardır (Foto 19). Gürcüler ve az sayıda Nasturi de Ermeni haçkarlarına benzer haç işlemeli taşlar yapmıştır. Bugün Van Müzesinde teşhir edilen, 1702-1703 tarihli Mar Moşe Nasturi Kilisesi'ne ait inşa kitabesindeki haç işlemeli taş, Ermeni etkisini açıkça yansıtmaktadır (Foto 20). Benzer bir diğer örnek ise, Artvin'deki İşhan Manastırı Kilisesi'nin cephe yüzeyinde yer almaktadır (Foto 21). Süryani sanatında haç işlemeli taşlar Ermeni haçkarlarına göre çok daha sade olduğu görülmüştür (Foto 22). Yapılan karşılaştırma sonucunda Ermeni haçkarlarının Gürcü, Nasturi ve Süryani haçkarlarına göre daha kaliteli işçilik ve estetik görünüme sahip olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, Ahlat Müzesi'nde korunan haçkarlar, hem sanat tarihi hem de kültürel miras çalışmaları bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma ile söz konusu eserlerin daha yakından tanıtılması, korunması ve bilimsel alanda değerlendirilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın, hem akademik çevrelerde hem de kültür ve inanç turizmi politikalarında farkındalık yaratacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Akurgal, E., (2017). *Anadolu Uygarlıkları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Albayrak, K. (2004), Dinsel Bir Sembol Olarak Haçın Tarihi, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7 (19), 105-129.
- Aydın, A., (2023). Adana Müzesi'ndeki Haçkarlar. *Art-Sanat Dergisi*, (20), 1-25.
- Azarian, L. (1973). *Khatchkars Armeniens / Armenian Khatchkars*. Facolta Di Architectura Del Politecnico Di Milano.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2009). *Kültürel Miras ve Müzecilik, Çalışma Raporu*.
- Donabedian, P. (2014). Le Khatchkar, Un Art Emblématique De La Specificité Armenienne, *L'Église arménienne entre Grecs et Latins fin XIe – milieu XVe siècle içinde* (151-168). Paris: Archives Ouvertes.
- Eren, H. (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gül, A. (2018). *Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*, Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Gül, E. (2019). Midyat Süryani Dini Mimarisinde Süsleme, Eserler (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, Y. ve Şan, H. (2019). Ahlat Müzesi'nde Bulunan Çarkifelek Motifli Bir Haçkar (Mezar Taşı), Güler Yılmaz, Rafet Çavuşoğlu, Mehmet Kulaz (Ed.). *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları içinde* (329-354). İstanbul: Hiperyayın
- Karaca, Y. ve Şan, H. (2023). Ahlat Müzesi'nde 18. Yüzyılın Başına (1706) Tarihendirilen Bir Grup Haçkar (Haç İşlemeli Taş). Fırat Ünsal (Ed.). *Cumhuriyetin 100. Yılında Uluslararası Tarih, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis içinde* (1138-1150).
- Eriş Kızgın, E., (2018). Van Yedikilise Manastırı (Varagavank) Saintcroix Kilisesi Haçkar Örnekleri. *The Journal Of Social Sciences Institute*, No.40, 319-348.
- Korkut, T. (2017). İşhan Manastır Kilisesi'nin Geometrik Plastik Bezeme Programı. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, vol. 2, 835-851.
- Mnatsakanyan, L. (2017). *The Stone Lab: Decoding Shikahogh Khachkars* (PHD). London: University of Westminster.
- Nersessian, V. (2001). *Treasures from the Ark. 1700 Years of Armenian Christian Art*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum.
- Petrosyan, H. (2001). Symbols of Armenian Identity: The Khachkar or Cross-Stone. Levon Abrahamian, Nancy Sweezy ve Sam Sweezy (Eds). *Armenian Folk Arts, Culture and Identity içinde* (60-70). Bloomington: Indiana University Press
- Petrosyan, H., (2022). Khachkar, Khachik A. Harutyunyan (eds.). *Historical and Cultural Heritage Of Armenian içinde* (57-63) Yerevan: Scientific Research Center of Historical and Cultural Heritage.
- Sağır, G., (2024). Ermeni Sanatında Haçkar/Haçtaşı. 26. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı* (ss.615-630). Ankara.
- Şan, H. (2024). Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Müzelerde Bulunan Hristiyan Konulu Taş Eserler (Basılmamış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şan, H. ve Karaca, Y. (2024). Van Müzesi'nde Ender Görülen Süsleme Özellikleriyle Bir Nasturi Kitabesi. *Journal of Academic Tourism Studies*, 5(1): 129-138.
- Taş, T., Özcan, F., (2015). MS. 4.-7. Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (21), 247-275.
- Thiery, J. M. (1986). La Renaissance Architecturale Du XVII Siecle Au Vaspurakan, *Armenian Etudes Armeniennes În Memoriam Haiğ Berberian* 793-827.
- Thierry, J. M. ve Donabedian, P. (1989). *Armenian Art*, New York.
- Yıldız, E. (2020). Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin Yazıt Çözümlemeleri ile Birlikte Taş Bezemeleri, *History Studies*, 12 (6), 3425-3457.

Yıldız, E. (2021). Van'daki Manastır Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımında Haç İşlemeli Taş (Haçkar) Örnekler, *Social Sciences Studies Journal*, 7 (86), 3355-3372.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/horomos-manastiri>-Erişim Tarihi: 25.09.2025

Ekler

Foto 14. Van Varagavank (yedi kilise) Manastırı Haçkar Örneği (Eriş Kızgın, 2018: 341)

Foto 15. Saint Jean Baptiste Kilisesi Haçkar örneği (Yıldız, 2020: 3450)

Foto 16. Van Akdamar manastırı Çan Kulesindeki Haçkar Örnekleri (Yıldız, 2021: 3369)

Foto 17. Ani Meryem Ana Katedrali Haçkar Örneği

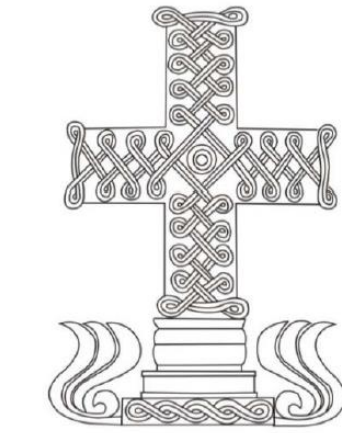
Foto 18. Horomos Manastırı Haçkar Örnekleri (www.kulturportali.gov.tr)

Foto 19. Ermenistan/Yerevan Şehrindeki Arinj Mezarlığında Haçkar Örnekleri (Petrosyan 2022: 57).

Foto 20. Van Müzesindeki Haç işlemeli Nasturi Kitabesi (Şan, Karaca, 2024: 134).

H. Vardi - T. Korkut
2009

Foto 21. İşhan Manastır Kilisesindeki Haçkar Örneği (Korku, 2017: 848-850)

Foto 22. Midyat Bağlarbaşı Köyü Mor Kuryakos Kilisesi Haçkar örneği (Gül, 2019: 232)